

PROPOZYCJONALNY MODEL KATEGORII POJĘCIOWEJ (na przykładzie semantycznej kategorii lęku w języku polskim, rosyjskim i niemieckim)

1. Założenia propozycjonalnego modelu kategorii semantycznej

W badaniach semantycznych poczynając od lat 80. XX w. dominuje kierunek kognitywistyczny, u podstaw którego leży procedurowa oraz fenomenologiczna koncepcja znaczenia: po pierwsze, konceptualizacja danych doświadczalnych opiera się na procesach analogowych (rozdzielenie dwóch rodzajów psychicznego przetwarzania informacji — analogowego (analog) oraz liczbowego (digital), tj. umownego, w 1980 r. wprowadził G. Bateson), w szczególności na operacji rzutowania (mapping) informacji o jednej domenie poznawczej na inną domenę; po drugie, domenę źródłową w operacjach rzutowania stanowią głównie doświadczenia sensoryczne, a przede wszystkim — dotyczące ciała człowieka. Za standardową uważa się zapoczątkowaną w latach 80. XX w. przez amerykańskich badaczy G. Lakoffa oraz M. Johnsona teorię metafor konceptualnych (Lakoff/Johnson 1980; Johnson 1987; Lakoff 1987).

Podjęcie fenomenologiczne uważamy jednak za zbyt wąskie, jednostronne. Odzwierciedla ono konceptualizację obiektów w określonych warunkach społecznych, komunikacyjnych oraz sytuacyjnych, a poza tym w stosunku do konceptualizacji propozycjonalnej ma charakter podrzędny — stanowi jeden z modułów propozycjonalnych sieci semantycznych, ufundowanych na strukturach predykatowo-argumentowych.

Prezentowany w niniejszym rozdziale opis STRACHU/LĘKU jako kategorii semantycznej opiera się na preferowanej przez autora koncepcji lingwistycznej, stanowiącej syntezę semantyki pozytywistycznej (opartej na logice modalnej i intensjonalnej, wywodzącej się z filozofii analitycznej) oraz semantyki fenomenologicznej, w szczególności jej trzech wersji: 1) teorii metafor konceptualnych, 2) teorii prototypów oraz 3) teorii poziomów konceptualizacji.

Kategoria semantyczna (domena pojęciowa — w terminologii kognitywizmu) składa się z kilku modułów i ma strukturę hierarchiczną. W planie treści moduł nadrzędny kategorii tworzą modele propozycjonalne, czyli sieci semantyczne (o ich statusie bazowym p.: Anderson 2000; Bierwisch 1980; Kintsch 1974; Kintsch/van Dijk 1978; Christmann 1989; Sucharowski 1996 i in.), natomiast moduł podrzędny stanowią modele realizacyjne dwóch typów — gramatyczne (kategorialno-gramatyczne, czyli eksplicytacyjne, w terminologii S. Karolaka) oraz leksykalne. W obrębie leksykalizacji predykatów i argumentów rozróżniamy środki eksplicytacyjne (prymarne, bezpośrednie) oraz operacyjne (sekundarne, pośrednie, figuratywne). Te ostatnie, tworzące zakres metafory i metonimii, zaspokajają potrzebę nominacji poszczególnych subkategorii danej domeny. Jakkolwiek modele propozycjonalne stanowią rezultat analizy i strukturalizacji danych doświadczalnych, to modele metaforyczne i metonimiczne zaopatrują je w środki nominacji. Semantyka propozycjonalna odzwierciedla aspekt intensjonalny kategorii pojęciowych, polega bowiem na reprezentacji typów sytuacyjnych, a także ograniczeń dotyczących podzbiorów poszczególnych partycypantów (uczestników opisywanych w zdaniu sytuacji). Modele obrazowe dotyczą innego — ekstensjonalnego aspektu sieci semantycznych — leksykalizacji znaczeń, konotujących koncepty bazowy.

Przy uwzględnieniu powyższych założeń proponujemy następujący ogólny model teoretyczny kategorii semantycznej:

Moduł 1: PODSTAWOWA STRUKTURA PROPOZYCJONALNA

1.1. Aspekt reprezentacyjny — semantyczne struktury predykatowo-argumentowe, np. $P(x, y)$, $P(x, y, z)$, $P(p, y)$, $P(x, q)$, $P(p, q)$ itp.

1.1.1. Struktury semantyczne konotowane przez koncept bazowy

1.1.2. Struktury semantyczne konotujące koncept bazowy

1.2. Aspekt konfiguracyjny — selekcyjne cechy predykatów

Moduł 2: JĘZYKOWE STRUKTURY REALIZACYJNE (MANIFESTACYJNE)

2.1. Realizacja kategoriałno-gramatyczna — schematy strukturalne typu: $V N N$; $V N N N$; $V N V N N$; $V V N N$, N itd.

2.2. Realizacja leksykalno-semantyczna (leksykalizacja)

2.2.1. Wypełnianie leksykalne struktur propozycjonalnych (referencyjne możliwe światy) oraz struktura prototypowa/stereotypowa kategorii pojęciowej (społeczno-kulturowa hierarchia możliwych światów)

2.2.2. Nominacja sekundarna konstytuantów

2.2.2.1. Nominacja metaforyczna

2.2.2.2. Nominacja metonimiczna

Moduł 3: STRUKTURA KATEGORII POJĘCIOWEJ JAKO POLA SEMANTYCZNEGO (podobieństwa, dystynkcje, implikacje)

W niniejszym rozdziale zaprezentujemy fragment opisu semantycznej kategorii STRACH/ŁĘK we współczesnym języku polskim, rosyjskim i niemieckim, uwzględniając dwa moduły — 1.1 oraz 2.2.

2. Semantyka strachu: aspekt intensjonalny (propozycjonalny)

Wyrażenia językowe, zawierające znaczenie strachu, z semantycznego punktu widzenia można podzielić na dwie klasy:

1. wyrażenia propozycjonalne autosemantyczne (jądrowe), w których predykat strachu jest konstytuante konotującym, oraz
2. wyrażenia propozycjonalne synsemantyczne (wewnętrzne), w których predykat strachu jest konotowany przez inne predykaty

Por. egzemplifikację:

Jan boi się, że pies go ugryzie — Spojrzenie ojca wzbudziło w nim strach.

Иван боится, что собака укусит его — Взгляд отца вызвал у него страх.

Wir fürchten, dass sie zweimal zur Kasse gebeten werden — Unsere Angst ist vorbei.

2.1. Semantyka strachu w wyrażeniach autosemantycznych

Językowe wykładniki kategorii pojęciowej STRACH/LEK (niezależnie od ich realizacji gramatycznej — w postaci czasowników, rzeczowników lub przymiotników) można zinterpretować jako predykaty terreologiczne drugiego rzędu. Są na nich ufundowane propozycje dwumiejscowe dwóch typów:

$$P_{terr}(x, q) = \text{'X ma strach przed sytuacją q'} \quad (1)$$

$$P_{terr}(p, y) = \text{'Sytuacja q powoduje strach (stan strachu) y-a'} \quad (2)$$

Znaczenia argumentów konotowanych przez predykat terreologiczny można określić jako: a) eksperienecer (*Jan*) oraz b) efektor, czyli kauzator (*Magda porzuci Jana*). Formuły propozycjonalne (1) i (2) stanowią dwa typy profilowania inwariantnej struktury semantycznej. W wyrażeniach pierwszego typu — receptywnych — „wyświetlany” jest eksperienecer — właśnie on zajmuje miejsce pierwszego argumentu, a w strukturze powierzchniowej zdania — pozycję podmiotu. W wyrażeniach drugiego typu — kauza-

tywnych — na pierwszym planie, odwrotnie, jest efektor. Stosując do semantyki strachu model składni funkcjonalnej S. Kuno (1987), różnicę tę można zinterpretować za pomocą pojęcia empatii (E — symbol empatii, > — symbol większego stopnia empatii):

$$P_{terr}(x, q) \rightarrow E(\text{eksperiencer}) > E(\text{efektor}) \quad (3)$$

$$P_{terr}(p, y) \rightarrow E(\text{efektor}) > E(\text{eksperiencer}) \quad (4)$$

Jak pisze A. K. Žolkovskij (1995), czasowniki *przestraszyć* oraz *przestraszyć się*, podobnie jako *kupić* — *sprzedać*, są konwersywne, a więc tworzą tzw. diatezy.

Struktury propozycjonalne ufundowane na predykatkach kategorii STRACH/LĘK należą do tego samego typu, co wyrażenia zawierające predykaty sentymentalne typu *CIESZYĆ SIĘ*, *MARTWIĆ SIĘ*, *PODZIWIĄĆ* i w ogóle — nazwy stanów intensjonalnych typu *CHCIEĆ*, *UWAŻAĆ*, *WIERZYĆ*, *PRYZYWCZYCZAIĆ SIĘ* itp. STRACH/LĘK stanowi kategorię interpretacyjną, określającą negatywny stan psychiczny człowieka, wywoływany przez opisywaną w wypowiedzeniu lub domniemaną sytuację referencyjną.

Za antonim wyrazu strach autorzy *Słownika synonimów języka rosyjskiego* uważają rzeczownik надежда 'nadzieja' (Apresjan i in. 1997, 412), por.:

Jan boi się, że Magda go porzuci — Jan ma nadzieję, że Magda wróci do niego (nie porzuci go).

Иван боится, что Маша бросит его — Иван надеется, что Маша останется с ним (не бросит его).

Er fürchtet, dass Inge ihn verlässt — Er glaubt, dass Inge bei ihm bleibt (ihn nicht verlässt).

Antonimia owa dotyczy jednak tylko wyrażen receptywnych. Co do wyrażen kauzatywnych, struktury semantyczne, ufundowane na predykatkach STRASZY oraz DAJE NADZIEJE, są odmienne, por.:

To, że Magda może go porzucić, straszy Jana.

To, że Magda wraca, daje Janowi nadzieję, że znajdzie z nią porozumienie

? To, że Magda wraca, daje Janowi nadzieję.

То, что Машиа может его бросить, пугает Ивана.

То, что Машиа возвращается, дает Ивану надежду на то, что они помирятся.

? То, что Машиа возвращается, дает Ивану надежду.

Das, dass Inge mich verlassen kann, erschrickt mich.

Das, dass Inge bei mir bleibt, gibt mir Hoffnung, dass sie gesund wird.

? Das, dass Inge bei mir bleibt, gibt mir Hoffnung.

Pierwszemu zdaniu przyporządkujemy strukturę propozycjonalną (2), drugiemu zaś zdaniu — inną strukturę semantyczną:

$P(p, y, r) = \text{'Sytuacja } q \text{ powoduje, że } y \text{ spodziewa się sytuacji } r\text{'}$ (5)

We wszystkich badanych językach występuje poza tym trzeci typ podstawowej struktury propozycjonalnej z predykatem terreologicznym, por. zdania:

Jan straszy sąsiada kradzieżami.

Wierzycciele straszili ją sądem.

Straszy diabła wodą święconą.

Иван пугает прохожих ножом.

Она пугала его алиментами.

Президент пугает оппозицию арестами.

Man erschrickt vor der Überalterung unseres Volkes.

Es erschrickt vor Fremden.

Er erschrickt vor dieser finsternen Seite seiner Seele.

Wyrażenia tego typu zawierają strukturę semantyczną:

$P_{terr}(x, y, r)$ (6)

Jakkolwiek predykat terreologiczny w wyrażeniach zawierających strukturę propozycjonalną (2) ma znaczenie realne — wskazuje na to fakt, iż zdania ufundowane na strukturach propozycjonalnych (1) i (2) stanowią diatezy, por.:

Jan boi się rozmowy z ojcem — Rozmowa z ojcem budzi lęk Jana.

Иван боится разговора с отцом — Разговор с отцом пугает Ивана.

Ich fürchte, dass Inge mich verlassen kann — Das, dass Inge mich verlassen kann, erschrickt mich.

to znaczenie predykatu terreologicznego w propozycji (6) jest potencjalne, a w szczególności optatywne oraz deliberatywne. Np. zdanie *Jan straszy sąsiada kradzieżami* można zinterpretować: ‘Jan chce, żeby sąsiad odczuwał strach przed kradzieżami; Jan mówi do sąsiada (sugeruje sąsiadowi), że może on zostać ofiarą kradzieży’.

W celu leksykalizacji predykatu w obu wspomnianych strukturach propozycjonalnych — kauzatywnej oraz optatywno-deliberatywnej — używa się tego samego czasownika: *straszyć* — w języku polskim, *пугать* — w języku rosyjskim, *erschrecken* — w języku niemieckim. Na dwuznaczność polskiego czasownika wskazuje m.in. „Nowy słownik poprawnej polszczyzny” (Markowski 1999): 1) ‘wzbudzać w kimś strach, przerażać kogoś’; 2) ‘grozić komuś czymś, szantażować kogoś’.

Wyrażenia optatywno-deliberatywne, w odróżnieniu od wyrażań kauzatywnych, nie są równoważne do wyrażań receptywnych, por.:

Depresja córki przestraszyła rodziców ↔ Rodzice przestraszyli się depresji córki.

Jan straszy sąsiada inflacją, ale sąsiad nie boi się inflacji.

2.2. Semantyka strachu w wyrażeniach synsemantycznych

W wyrażeniach synsemantycznych predykat terreologiczny jest konotowany przez inne predykaty wyższego rzędu. Na uwagę zasługują przede wszystkim struktury propozycjonalne dwóch typów, w których predykat wyższego rzędu P stanowi charakterystykę strachu (subskrypt w symbolach q_{terr} , r_{terr} wskazuje na predykat terreologiczny):

1) propozycja terreologiczna występuje w pozycji pierwszego argumentu:

$$P(p_{terr}) \leftrightarrow P(Q_{terr}(x, R...)) \quad (7)$$

$$P(p_{terr}, q) \leftrightarrow P(Q_{terr}(x, R...), S...)) \quad (8)$$

2) propozycja terreologiczna występuje w pozycji drugiego argumentu:

$$P(p, q_{terr}) \leftrightarrow P(Q..., (R_{terr}(x, S...))) \quad (9)$$

$$P(x, q_{terr}) \leftrightarrow P(x, (Q_{terr}(x, R...))) \quad (10)$$

Struktury propozycyjne jednomiejscowe typu (7) ufundowane są na predykatkach *STOPIEŃ* oraz *STADIUM*, a struktury propozycyjne typu (8) i (9) — na predykatkach *SKUTEK* lub *PRZYCZYNA*:

$$\text{STOPIEŃ}(p_{terr}) \quad (11)$$

$$\text{STADIUM}(p_{terr}) \quad (12)$$

$$\text{PRZYCZYNA}(p_{terr}, q) \leftrightarrow \text{SKUTEK}(p, q_{terr}) \quad (13)$$

$$\text{SKUTEK}(p_{terr}, q) \leftrightarrow \text{PRZYCZYNA}(p, q_{terr}) \quad (14)$$

W strukturach typu (14) zakodowany jest symptom strachu (drugi argument w propozycjach skutkowych lub pierwszy argument w propozycjach przyczynowych). Strach jako przyczyna zmiany psychicznego, fizjologicznego lub fizycznego (motorycznego) stanu człowieka wyrażany jest za pomocą rzeczowników w mianowniku lub wyrażen przyimkowo-mianownikowych: *ze strachu*, *от страха*, *vor/aus Angst/Furcht* (w języku polskim występuje grupa nominalna *ze strachu*, ale nie jest odnotowana podobna konstrukcja z rzeczownikiem *lęk*, co wskazuje na semantyczną różnicę tych rzeczowników):

Strach paraliżuje człowieka.

Ledwie żywy ze strachu.

Страх парализовал его волю.

От страха не мог пошевелиться.

Die Angst schnürte ihm die Kehle zu.

vor Angst wahnsinnig sein

vor Furcht blass werden

aus Furcht vor komplizierten Einzelverfahren die Motion ablehnen

Zakodowane w pamięci językowej symptomy strachu stanowią bazę implikacji semantycznych, którym badacze skłonni są przypisywać status konstrukcji metonimicznych (jest to w zasadzie jedyny sposób figuratywnej nominacji strachu). Wyrażenia tego typu zinterpretować można za pomocą logicznego lambda-operatora (λ):

$$(\lambda \text{ STRACH (PRZYCZYNA (STRACH, q)))} \rightarrow (q \rightarrow \text{STRACH})) \quad (15)$$

Formuła znaczy: ‘Ponieważ dla stanu strachu jest charakterystyczne, że jest on przyczyną stanu q , więc występowanie stanu q powoduje stan strachu’. Wyrażenia frazeologiczne konotujące semantykę strachu D. Dobrovol’skij (1997, 180 i n.) traktuje jako idiomatyczne, por. w języku niemieckim:

jemandem stehen die Haare zu Berge
jemandem werden die Knie weich

Implikacja (15) zwykle zawiera w sobie semantykę stopnia — stan fizjologiczny człowieka rozpatrywany jest jako symptom wysokiego stopnia strachu — przekonują nas o tym przykłady językowe typu *Strach paraliżuje człowieka* i in., dające się uogólnić w następujący sposób:

$$(\lambda \text{ STRACH (PRZYCZYNA (SILNY (STRACH), q)))} \rightarrow (q \rightarrow \text{STRACH})) \quad (16)$$

W strukturach propozycjonalnych typu (14) przekazuje się informację o doświadczeniu strachu — skutku wcześniejszych przeżyć, doznań, wrażeń człowieka. We wszystkich rozpatrywanych językach są możliwości realizacji tego znaczenia w formie zdań prostych lub złożonych z juncją temporatywną — ciągiem wydarzeń, por.:

Po tym wypadku z rowerem Jan zaczął się bać każdego sprzętu.

После случая с велосипедом Иван стал бояться всякой техники.

Nach diesem Vorfall mit dem Fahrrad hatte Jan Angst vor allen Geräten.

Poza tym na doświadczenie strachu wskazują grupy nominalne z przyimkiem *przez*, z *powodu* — w języku polskim, *из-за* — w języku rosyjskim, *durch* — w języku niemieckim, np.:

***Przeze mnie Jan teraz boi się samochodów.
Odczuwali strach z powodu tornado.***

*Из-за меня он теперь боится автомобилей.
Коммуналка Изю [...] боялась из-за дикого казачьего нрава («Огонек».
1998/30).*

*Ильинский из-за зрения боялся сам сидеть за рулем («Огонек».
1997/29).*

***Angst durch Fehler in der Erziehung.
Angst durch mangelndes Selbstvertrauen.
Angst durch bedrohliche Probleme und Konflikte.***

Jakkolwiek grupy wyrazowe *przed* — *czymś/kimś*, *перед чем-л./кем-л.*, *vor jemandem* zawierają semantykę prospektywną (badacze twierdzą, że uczucie strachu powodowane jest myślą człowieka o stanach, które zajdą w przyszłości (Apresjan i in. 1997, 406), por. też twierdzenie M. Kundery: „Źródło lęku znajduje się w przyszłości, więc ten, kto nie myśli o przyszłości, nie ma czego się bać”), to grupy wyrazowe *przez kogoś*, z *powodu czegoś/kogoś*, *из-за чего-л./кого-л.*, *durch etwas* wskazują na retrospektywę strachu. Różnica ta rzutuje na właściwości kombinatoryczne owych przyimków, por.:

Angst vorm Tod — *Angst durch Tod

Doświadczenia strachu przekazywane są poza tym za pomocą mniej lub więcej obszernych fragmentów tekstu, por. urywek z bajki M. E. Saltykova-Ščedrina:

Кругом, в воде, всё большие рыбы плавают, а он (пискарь. — А. К.) всех меньше; всякая рыба его заглотить может, а он никого заглотать не может [...] Рак может его клешней пополам перерезать, водяная блоха — в хребет впиться и до смерти замучать. Даже свой брат пискарь — и тот, как увидит, что он комара изловил, целым стадом так и

бросятся отнимать [...] А человек? — что это за ехидное создание такое! каких каверз он ни выдумал, чтоб его, пискаря, напрасной смертью погублять! («Премудрый пискарь»).

Treść kauzatywna zakodowana jest także w strukturze propozycjonalnej wyrażen autosemantycznych typu $P_{terr}(p, y)$. Zdania

Jego zachowanie przestraszyło rodziców.

Его поведение испугало родителей.

Sein Betragen erschrickt die Eltern.

można zinterpretować jako: ‘To, jak (w jaki sposób) on się zachowywał, spowodowało to, że rodzice boją się negatywnych konsekwencji jego zachowania’. Obecność w treści wyrażen tego typu kauzatywnego predykatu wyższego rzędu (czyli charakterystyki **KAUZACJA**) jest podstawowym czynnikiem, warunkującym metaforyczny charakter nominacji przyczyny w wyrażeniach typu budzić lęk, napępiać strachem itp.

Struktury propozycjonalne typu (10) ufundowane są na predykcji **ODDZIAŁYWANIE** — najczęściej wyrażana tu jest kontrola człowieka nad swoim stanem emocjonalnym. W zakresie semantyki oddziaływania we wszystkich opisywanych językach występuje szeroki zakres konstrukcji metaforycznych, opartych na schemacie kognitywnym **STRACH TO WRÓG/RYWAL/INTRUZ** (p. dalej), np.

pokonać w sobie strach

walczyć ze strachem

przełamać strach

победить в себе страх

преодолеть страх

бороться со страхом

Angst abbauen

Angst ankämpfen

Angst besiegen

3. Nominacja strachu

W zakresie językowej leksykalizacji strachu wykorzystywane są znaki trzech typów: symboliczne (umowne), analogowe oraz symptomatyczne. O ile znaki symboliczne realizują nominację w sposób eksplikacyjny, bezpośredni — formy leksykalne tego typu występują w swoich znaczeniach podstawowych, to znaki analogowe i symptomatyczne realizują nominację w sposób operacyjny, pośredni — formy leksykalne tego typu wyrażają tzw. znaczenie przenośne lub poza znaczeniem podstawowym zawierają konotacje semantyczne.

3.1. Nominacja symboliczna

Obiektem nominacji symbolicznej (umownej) są bezpośrednio predykaty strachu. Nazwy leksykalne to przede wszystkim czasowniki: *bać się*, *obawiać się*, *przestraszyć się*, *nastraszyć się*, *lękać się*, *złęknąć się*, *przełęknąć się*, *panikować*, *stchórzyć się*, *obawiać się*, *niepokoić się*, *ptosić się*, *trwożyć się* i in., a także derywacyjnie pokrewne z czasownikami wyrazy innych autosemantycznych części mowy — rzeczowniki, przymiotniki oraz przysłówki: *strach*, *przestrach*, *lęk*, *obawa*, *bojaźń*, *trwoga*, *bojaźliwy*, *straszny*, *lękliwy*, *okropny*, *przerażający*, *makabryczny*, *strasznie*, *okropnie*, *upiornie*, *koszmarnie* i in. Znaczenie terreologiczne stanowi ich treść prymarną, choć historycznie (etymologicznie) u podstaw nominacji leżeć mogą procesy metaforyczne, jak np. w przypadku wyrazu *strach*, o którego pochodzeniu A. Vaillant pisał, że w językach słowiańskich wywodzi się z tego samego rdzenia historycznego, co wyrazy ros. *страдать* ('cierpieć'), *страсть* ('pasja') oraz *срать* ('wypróżniać się') (1950, 170; p. wyżej). Motywację tych wyrazów stanowi indoeuropejski temat **ser-*, którego refleksem prasłowiańskim jest: **srā-*. Zgodnie z inną wersją (Černych 1993) u podstaw wyrazu *strach* leży rdzeń ogólnosłowiański pochodzenia indoeuropejskiego: *(*s*)*terg/treg*. Por. niem. *strack* = 'prosty', *streng* = 'srogi', *Schreck* = 'strach'. We-

dług Černycha słowiański temat **strach** pochodzi z ogólnosłowiańskiego ***stroǵь**, por. ros. *цпозуū*, pol. **srogi**.

Prymarne środki leksykalne są szeroko stosowane także przy nominacji charakterystyk strachu, np. takich jak **STOPIEŃ** lub **STADIUM** (p. rozdział 2), por.:

Trener bardzo boi się o niego.

Trochę boję się o jej przyszłość.

Zaczął bać się spotkań z matką.

Nadal boi się tych spotkań.

Przestała bać się jego opowiadań.

Szerokie stosowanie w zakresie nominacji strachu znaków prymarynych symbolicznych (dotyczy to także nominacji innych stanów psychicznych, por.: **radość**, **smutek**, **żal**, **tęsknota**, **obraza** itd.) koliduje z rozpowszechnionym we współczesnej semantyce kognitywnej twierdzeniem, iż stany psychiczne, zwłaszcza emocjonalne nie poddają się eksplikacji leksykalnej — wyrażane są natomiast w sposób figuratywny, na podstawie porównywania do innych stanów rzeczy, przede wszystkim do doświadczeń fizjologicznych człowieka (Lakoff/Johnson 1980, 57 i n.; Apresjan/Apresjan 1993, 29). W tym duchu I. Nowakowska-Kempna (2000, 25 i n.) pisze, że przy konceptualizacji uczuć najbardziej istotne są doświadczenia ciała. Ponieważ, jak konstatuje, w procesach komunikacji wizualnej około 55% informacji dostarczają doświadczenia cielesne i tylko 8% — komunikaty językowe, więc wiedza o wyglądzie ciała eksperientera stanowi najważniejszy czynnik modelowania kognitywnego stanów emocjonalnych człowieka.

Odmienne, a mianowicie niemateforyczny sposób opisu uczuć kultywowany jest w semantyce eksplikacyjnej. Tak więc w zaproponowanych przez A. Wierzbicką (1999) definicjach niemieckich wyrazów **Angst** i **Furcht** nie są stosowane deskryptory metaforyczne ani metonimiczne (por. też: Iordanskaja/Melčuk 1990, 335). W podobny, niefiguratywny sposób A. D. Šmelev (2002, 92) tłumaczy znaczenie rosyjskiego rzeczownika *мочка* ('smutek, tę-

sknota’) = ‘to, co czuje człowiek, który czegoś chce, ale nie wie dokładnie, czego, wie jednak, że nie jest to osiągalne’.

3.2. Nominacja symptomatyczna

Wyrażenia symptomatyczne stanowią bazę implikacji semantycznych, których istota polega na tym, że na podstawie stanów fizjologicznych człowieka można sądzić o ich przyczynie — stanie strachu, a także o innych jego charakterystykach, przede wszystkim o stopniu czy stadium (p. rozdział 2.2). W sposób uogólniony podobne implikacje można przedstawić następująco:

*Wysoki stopień uczucia strachu powoduje stan fizjologiczny S człowieka
Osoba x znajduje się w stanie fizjologicznym S*

Osoba x przeżywa uczucie strachu; doświadczenie strachu jest intensywne

D. Dobrowol’skij (1997, 174 i n.) wymienia szereg określających strach wyrażen idiomatycznych języka niemieckiego, wśród których występują przede wszystkim wyrażenia symptomatyczne, np.:

*zittern vor Angst
vor Angst gelähmt sein
vor Angst blass werden
die Angst schnürte ihm die Kehle zu
nicht atmen können vor Angst
schaudern vor Angst*

Przywoływane jako symptomy strachu stany fizjologiczne są najczęściej hiperboliczne, co konotuje znaczenie wysokiego stopnia przeżywanej emocji. Na tę cechę semantyczną wskazują też źródła leksykograficzne, por. definicje ze słownika Bąba/Liberek 2003:

robić w portki (ze strachu) = ‘bardzo się bać, być przestraszonym’
trząść portkami (ze strachu) = ‘bardzo się bać, być przestraszonym; ktoś się bardzo boi, jest przestraszony’

W wyrażeniach hiperbolicznych tego typu występują też elementy semantyki metaforycznej — porównywanie symptomów strachu do wyobrażonych, fikcyjnych stanów rzeczy (takich jak np. wic się ze strachu, zielony ze strachu). Por.:

X umiera ze strachu = ‘Uczucie strachu jest tak silne, że powoduje stan bezwładu, który, jak się wydaje człowiekowi, jest podobny bądź bliższy do stanu śmierci’.

Rzeczownik strach w strukturze podobnych frazeologizmów jest fakultatywny. Słowniki (np. Bąba/Liberek 2003) odnotowują ten fakt, podając grupę wyrazową *ze strachu* w nawiasach, por. przykłady: *robić w portki i trząść portkami*. Wiele idiomatycznych implikatur wysokiego stopnia strachu nie zawiera rzeczownika *strach*:

mieć duszę na ramieniu
nie czuć się na siłach
tracić ducha

сердце оборвалось (оторвалось)
ни жив ни мертв
поджилки трясутся

jemandem stehen die Haare zu Berge
die Hosen voll haben
kalte Füße bekommen

Jednakże symptomy strachu nie zawsze są jednoznaczne. Usunięcie rzeczownika *strach* nieraz powoduje zanik odpowiednich implikacji. Np. wyrażenia

Ledwie żywy ze strachu
Umiera ze strachu
Narobił w portki ze strachu

implikują wysoki stopień strachu, podczas gdy wyrażeniom

Ledwie żywy
Umiera
Narobił w portki

takiej interpretacji przyporządkować nie można. A. Karaś (2003, 30) pisze, że symptomy strachu wskazywać mogą również na inne stany, w szczególności na ból. K. Waszakowa (2000, 630) zwraca uwagę na to, że kolor zielony w przenośnym zastosowaniu do człowieka oznaczać może różne stany psychiczne, fizjologiczne lub fizyczne: chorobę, złość, zazdrość, strach, młodość, zimno i in. (podobnie zresztą jak inne kolory: blednieć, czerwienieć, sinieć itp.). Stanowi to o tym, że warunkiem komunikacyjnego funkcjonowania frazeologizmów rozpatrywanego typu są różnego rodzaju wsparcia kontekstowe: wskazanie na ogólny terreologiczny charakter opisywanej sytuacji, doświadczenie strachu lub bezpośrednio zastosowanie leksykalnego wykładnika strachu w strukturze powierzchniowej zdania.

Frazeologiczne implikatury strachu używane są nieraz w znaczeniu przenośnym — metaforycznym. Np. frazeologizm

chować głowę w piasek

w odniesieniu do strusia stanowi wyrażenie kompozycyjalne, zawierające konotację strachu, natomiast w odniesieniu do człowieka ma treść metaforyczną, opartą na relacji podobieństwa:

W takich sytuacjach Jan zawsze chowa głowę w piasek = 'W takich sytuacjach Jan zawsze zachowuje się tak, jak zachowuje się struś, który ze strachu chowa głowę w piasek, tzn. w takich sytuacjach Jan zachowuje się, jak gdyby był przestraszony'.

3.3. Nominacja analogowa (metaforyczna)

Jakkolwiek leksykalizacji predykatu strachu dokonuje się w formie symbolicznej (przez przekazywanie znaczenia podstawowego) lub symptomatycznej (przez przekazywanie konotacji), to wyrażań metaforycznych jako znaków analogowych używa się właśnie w celu nominacji charakterystyk strachu: *STADIUM*, *STOPIEŃ*, *ODDZIAŁYWANIE* i *KAUZACJA*. U podstaw rozmaitych metaforycz-

nych nominacji charakterystyk strachu leży rejestr ogólnych modeli (czy też schematów) kognitywnych (mentalnych), których funkcja polega na programowaniu nominacji językowej (Gibbs/Matlock 1997, 213; Tabakowska 2001, 30). Np. serię wyrażzeń metaforycznych *walka ekonomiczna, wojna taryfowa, strategia marketingowa, pod podatkowym obstrzałem* itp. przyporządkować można metaforze konceptualnej DZIAŁANIA EKONOMICZNE TO WALKA ZBROJNA (Połowniak-Wawrzonek 2003).

Zapoczątkowana przez G. Lakoffa i M. Johnsona teoria metafory konceptualnej pozwala na przyporządkowanie zawierających semantykę strachu metafor językowych zespołowi projekcji kognitywnych (mapping) typu STRACH TO OSOBA. Jedną z pierwszych takich eksplikacji strachu zaproponował rosyjski matematyk i semiotyk V. A. Uspenskij (1979/1997, 150): „strach to wroga istota żywa, podobna do olbrzymiego stawonoga, posiadającego żądło oraz substancje paraliżujące”.

Analizując eksplikacje metafor konceptualnych w pracach kognitywistów, należy zwrócić uwagę przede wszystkim na fakt, iż w żadnym języku etnicznym nie istnieje jedyny sposób metaforycznej konceptualizacji strachu (a także innych emocji). Ponadto liczba rozpatrywanych projekcji metaforycznych, na których bazuje nominacja charakterystyk strachu, jest bardzo wysoka. Tak więc w idiomatyce polskiej stosuje się kilkanaście metaforycznych modeli strachu. Jakkolwiek w zdaniu

Jest (żyje) w strachu

kultywowany jest model STRACH TO POMIESZCZENIE, to w zdaniach

Opanował (ogarnął, wziął) go strach

Strach dławi za gardło

strach jest prezentowany jako WRÓG/RYWAL. Inne reprezentacje tej samej emocji odnotowujemy w wyrażeniach językowych:

Poci się ze strachu = ‘STRACH TO ŹRÓDŁO ENERGII CIEPLNEJ’.

Na ludzi padł strach = ‘STRACH TO DUŻY PRZEDMIOT’.

Najeść się strachu = ‘STRACH TO POSIŁEK’ itd.

Na bazie idiomatyki polskiej A. Karaś (2003, 29 i n.) wyeksplikowała cały szereg metafor konceptualnych strachu: STRACH TO SIŁA PORAZAJĄCA CIAŁO; STRACH TO CHŁÓD; STRACH TO SUBSTANCJA NISZCZĄCA itd. Niestety można mieć zastrzeżenia co do poprawności niektórych, zaproponowanych przez autorkę eksplikacji. Np. wyrażenia

rozwiać niepokój/obawy

rozproszyc obawy/lęk

strach obleciał x-a

błędnie są przyporządkowane metaforze STRACH TO SUBSTANCJA LOTNA — w rzeczywistości realizowane są tu dwie inne projekcje metaforyczne: STRACH TO RZECZ oraz STRACH TO ISTOTA ŻYWA.

Z. Kövecses wyeksplikował podobny rejestr metafor konceptualnych strachu w języku angielskim (1990, 70 i n.); w języku niemieckim zjawisko to zbadał D. Dobrovolskij (1997, 187 i n.).

Nie sposób jednak oprzeć się wrażeniu, że liczba stosowanych modeli konceptualnych jest zbyt wysoka, a opisywany zgodnie z zasadami teorii Lakoffa/Johnsona koncept strachu (podobnie jak koncepty innych emocji) nie tworzy jednolitej, zwartej kategorii pojęciowej. Poważną wadą wszystkich podobnych eksplikacji semantycznych jest to, że prezentują one rejestry (listy) tzw. projekcji metaforycznych, nie uwzględniają ich specyfikacji — semantycznej lub pragmatycznej. Kognitywiści nie zastanawiają się nad tym, jak podobne zespoły projekcji metaforycznych kookurują w świadomości, według jakich zasad dokonuje się ich selekcji w aktach mowy (Apresjan/Apresjan 1993, 29).

Mechaniczne nagromadzenie projekcji metaforycznych typu X TO Y jest sprzeczne z kognitywistycznym postulatem korzyści (Jäkel 2003, 44; Taylor 2001, 187), gdyż warunkuje nierozstrzygalny charakter konceptualnego systemu człowieka: z jednej strony, po-

jęciu strachu nie można przyporządkować jakiegokolwiek określonej, jednolitej treści; z drugiej zaś strony, nie jest jasne, jakie czynniki powodują tak intensywny „rozrzut” schematów wyobrażeniowych tego samego pojęcia.

Krytykując ufundowaną na teorii Lakoffa/Johnsona praktykę wyeksplikowania projekcji metaforycznych, V. J. Apresjan/J. D. Apresjan piszą, że metafory konceptualne w ujęciu kognitywistycznym często mają charakter spekulatywny, gdyż są oparte na pojedynczych faktach językowych. O wiele bardziej uzasadnione, jak uważają, są takie ekstrapolacje, które opierają się na zjawiskach regularnych, a także są uświadamiane przez użytkowników języka. Za podstawowy model metaforyczny konceptualizacji strachu wspomniani autorzy uważają podobieństwo tej emocji do zimna (1993, 34):

Strach X-a przed Y-em (Ktoś czuje strach przed przyszłością) = 'nieprzyjemne poczucie, wywołane u X-a przez Y-a; takie poczucie ma się zawsze, kiedy ktoś postrzega lub wyobraża sobie coś, co ocenia jako bardzo niebezpieczne dla siebie; dusza człowieka odczuwa coś podobnego do tego, co się odczuwa, kiedy jest zimno; ciało reaguje na to podobnie jak reaguje na zimno; ten, który ma takie poczucie, chce zostać niewidoczny; jeśli poczucie niebezpieczeństwa będzie wzrastało, X może stracić kontrolę nad swym zachowaniem, zacząć biec lub krzyczeć'.

Podstawowe założenie preferowanej przez nas koncepcji semantycznej jest następujące: metaforyczne rzutowanie domeny źródłowej na domenę docelową realizuje się w określonych aspektach, dotyczy określonych podzbiorów właściwości, a mianowicie charakterystyk kategorii bazowej (hasłowej), którym w jej strukturze propozycjonalnej przysługuje status predykatów wyższego rzędu. Nominacja charakterystyk strachu (a także innych emocji) stanowi potrzebę, której zaspokojenie leży u podstaw metaforycznej konceptualizacji tego stanu psychicznego, tzn. takiego wyobrażenia o emocji, które oparte jest na istniejącej w konceptualnym systemie człowieka wiedzy o innych stanach. Me-

taforyczna konceptualizacja strachu umożliwia zatem nominację jego charakterystyk jako wartości wyższego stopnia abstrakcji, co odpowiada wspomnianej wyżej zasadzie korzyści.

W sposób systematyczny modele metaforyczne strachu w języku polskim, rosyjskim i niemieckim zostały ujęte w poniższej tabeli.

MODEL METAFORYCZNY	ASPEKT TOŻSAMOŚCI	PRZYKŁAD		
		JĘZYK POLSKI	JĘZYK ROSYJSKI	JĘZYK NIEMIECKI
1) STRACH TO OSOBA / ISTOTA ŻYWA	KAUZACJA	<i>napędzić kogoś strachu(a) rodzić strach budzić strach</i>	<i>наводитъ страх пробуждать страх порождать страх</i>	<i>jemandem Furcht einjagen bei jemandem Angst erwecken</i>
	ODDZIAŁYWANIE	<i>nie znać strachu uśpić strach uspokajać obawę</i>	<i>не ведать страху страх кому-л. не ведом отогнать страх</i>	<i>ins Gesicht der Furcht/Angst sehen Angst betäuben</i>
	STADIUM	<i>strach kogoś zjął strach bierze kogoś strach ogarnia kogoś strach obleciał rodzi się strach budzi się obawa/lęk niepokój wstaje niepokój spotyka kogoś strach dotyka</i>	<i>страх берет кого-л. страх охватил кого-л. страх объял кого-л. на кого-л. нашел страх страх прошел страх кого-л. покинул</i>	<i>die Ängste kommen</i>

	STOPIEŃ	kogoś strach ucieka strach łapie kogoś lęk dopada kogoś strach ma wielkie oczy obawa zżera kogoś obawa miota kimś strach/lęk rośnie	у страха глаза велики в душе растет страх страх пожирает кого-л. страх пригвоздил кого-л. к земле	Angst isst jemanden Angst frisst jemanden Angst wächst
2) STRACH TO WRÓG/RYWAL /INTRUZ	KAUZACJA	osaczać kogoś lękiem		
	ODDZIAŁYWANIE	walczyć ze strachem pokonać strach/lęk przewyciężyć strach przemóc strach poddać się panice wygnać strach uwolnić się od niepokoju wyzwolić się od strachu ulegać panice	преодолевать страх пересиливать страх превозмогать страх бороться со страхом побороть в себе страх не поддаваться страху освободиться от страха поддаться панике	gegen Angst ankämpfen Angst besiegen Angst bewältigen Angst überwinden Angst unterdrücken
	STADIUM	strach atacza kogoś trwoga porywa kogoś	страх нападает на кого-л. гонимый страхом	Furcht befiehlt ihn das Gefühl der Angst bezieht ihn
	STOPIEŃ	strach męczy kogoś lęk gnębi ko-	кого-л. терзает страх страх душит	Angst quält jemanden jemanden

		gość <i>strach dręczy kogoś</i> <i>strach tarmosi kogoś</i> <i>strach chwytą kogoś (za gardło)</i> <i>strach/obawa ścisła gardło</i> <i>strach dławia kogoś</i> <i>obawa/trwoga dobija kogoś</i>	кого-л. <i>страх мучит кого-л.</i> <i>скованный страхом</i>	würgt die Angst <i>jemanden greift die Angst jemanden packt die Angst</i> <i>die Angst schürte im die Kehle zu</i> <i>Angst plagt jemanden</i> <i>lähmende Furcht ergriff jemanden</i> <i>lähmende Furcht überfiel jemanden</i> <i>lähmende Furcht packte jemanden</i>
3) STRACH TO RZECZ	KAUZACJA	<i>napętniać strachem</i> <i>rozproszyc obawę/lęk</i> <i>przepętnić trwogę</i> <i>rozwiać niepokój/obawy</i>	<i>нагнать на кого-л. страха</i> <i>нанусть страху</i> <i>наполнить страхом</i>	Angst erzeugen <i>Angst machen</i> <i>Furcht und Schrecken verbreiten</i>
	ODDZIAŁYWANIE	<i>usuwać obawę</i> <i>pozbyć się strachu</i> <i>wyzbyć się strachu</i>	<i>лишиться страха</i>	<i>die Angst abbauen</i>
	STADIUM	<i>mieć strach w sercu</i> <i>na ludzi padł strach</i> <i>blady strach</i> <i>padł na kogoś</i>	<i>испытывать страх</i> <i>страх исчез</i>	<i>es mit der Angst bekommen</i> <i>Angst bekommen</i>
4) STRACH TO ISTOTA ŻYWA WEWNĄTRZ CIAŁA	STADIUM	<i>strach/obawa tkwi w kimś</i> <i>mieć w sobie</i>	<i>страх заполз в душу</i> <i>страх закра-</i>	

ŁA CZŁOWIEKA	STOPIEŃ	<i>niepokój</i> <i>strach wkrada się do serca</i> <i>trwoga zapłonowała w sercu</i> <i>strach ściska serce</i> <i>strach jeży (podnosi) włosy na głowie</i> <i>strach/lęk rośnie w kimś</i>	<i>дывается в душу</i> <i>страх шевелится в душе</i> <i>в душе рождается страх</i> <i>страх хватает за сердце</i>	<i>jemandem sitzt die Angst im Nacken</i> <i>die Angst bindet jemandem die Zunge</i>
5) STRACH TO CHŁÓD	STOPIEŃ	<i>lodowacieć ze strachu</i> <i>trząść się ze strachu</i> <i>dygotać ze strachu</i> <i>drżeć ze strachu</i>	<i>леденеть от страха</i> <i>дрожать от страха</i> <i>трястись от страха</i> <i>лязгать зубами от страха</i> <i>от страха зуб на зуб не падает</i> <i>холодеть от страха</i> <i>мороз по коже от страха</i> <i>кровь стынет/ леденеет в жилах от страха</i> <i>мурашки пробегают по спине/ по телу/по коже от страха</i> <i>страх леденит душу</i>	<i>zittern vor Angst</i> <i>schauern vor Angst</i> <i>schlottern vor Angst</i> <i>kalte Füße bekommen</i> <i>kalte Füße haben</i> <i>unter Zähneklappern</i>

6) STRACH TO ZWIERZCHNIK/WŁADCA	STADIUM	<i>strach panuje nad kimś strach opanowuje kogoś łęk panoszy się gdzieś łęk włada kimś</i>	<i>страх овладел кем-л. страх господствует во власти страха</i>	<i>Angst beherrscht Angst regiert</i>
7) STRACH TO CHOROBA	KAUZACJA STOPIEŃ	<i>umierać ze strachu strach paraliżuje zamierać z trwogi nabawić się strachu ledwo żywy ze strachu</i>	<i>заразить кого-л. страхом натерпелся страху все внутри замирает от страха сердце ёкает от страха колени подгибаются/подкашиваются от страха все внутри опустилось от страха потерять дар речи от страха не мочь выговорить ни слова от страха язык отнялся от страха умирать от страха страх парализует кого-л. побледнеть от страха от страха прерывается дыхание от страха захватывает дух</i>	<i>vor Angst gelähmt sein vor Angst blass werden nicht Atmen können vor Angst jemandem werden die Knie weich das Herz schlägt jemandem bis zum Hals die Ängste leiden Angst macht blind</i>

			от страха колотится сердце побледнеть от страха обмирать от страха ни жив ни мертв от страха побелеть от страха	
8) STRACH TO SIŁA NADPRZYRODZONA	STOPIEŃ	sztywnieć ze strachu/lęku skamienieć ze strachu/przeżenia stężeć ze strachu drętwieć ze strachu	окаменеть от страха от страха сердце ушло в пятки душа ушла в пятки (от страха)	
9) STRACH TO POSIŁEK	STOPIEŃ	najeść się strachu		
10) STRACH TO ŹRÓDŁO ENERGII CIEPLNEJ	STOPIEŃ	pocić się ze strachu	потеть от страха покраснеть от страха	
11) STRACH TO SUBSTANCJA LOTNA	STADIUM	wieje strachem strach owiewa wieje niepokój	страх улетучился веет страхом	in tausend Ängsten schweben
12) STRACH TO MAKIJAŻ	STADIUM	strach/niepokój maluje się na twarzy strach/niepokój odbija się na twarzy		
13) STRACH TO ZABURZENIE ŻOŁĄDKOWE	STOPIEŃ	(na)robić w portki (ze strachu)	наложить в штаны (от страха)	sich in die Hosen machen die Hosen voll haben jemandem geht der Arsch mit Grundeis jemandem

				<i>rutscht das Herz in die Hose</i>
14) STRACH TO ZABURZENIE NERWOWE	STOPIEŃ	<i>trząść portkami (ze strachu) portki trzęsą się (ze strachu) wić się ze strachu oniemieć z przerażenia</i>	<i>онеметь от страха колени дрожат от страха руки дрожат от страха ничего не соображать от страха волосы стали дыбом от страха все внутри опустилось от страха застыть от страха поджилки трясутся от страха метаться в страхе обезуметь от страха сойти с ума от страха потерять голову от страха ошалеть от страха замереть от страха застыть от страха оцепенеть от страха не шевелиться от страха съежиться от страха</i>	<i>jemandem stehen die Haare zu Berge vor Angst wahnsinnig sein aus Angst alles verschweigen</i>

			<i>сжаться от страха</i>	
15) STRACH TO POMIESZCZENIE/POJEMNIK	KAUZACJA STADIUM	<i>trzymać w strachu</i> <i>żyć w strachu</i>	<i>приводить в ужас</i> <i>прийти в ужас</i> <i>жить в страхе</i> <i>быть в страхе</i>	<i>in Schrecken versetzen</i> <i>in Angst (Furcht) leben</i> <i>in Furcht halten</i> <i>in Angst geraten</i>
16) STRACH TO ZIARNO	KAUZACJA	<i>siać strach/niepokój/lęk</i>	<i>сеять страх</i>	
17) STRACH TO ORGANIZM	STADIUM	<i>lęk trawi kogoś</i>		
18) STRACH TO ZAGŁĘBIENIE	STADIUM	<i>wpadać w strach/lęk</i>	<i>впасть в панику</i>	

Choć w zakresie metaforycznej nominacji strachu w każdym z opisywanych języków występują zjawiska specyficzne (np. polski frazeologizm *najeść się strachu*, który prawdopodobnie nie ma strukturalnych odpowiedników w idiomatyce rosyjskiej czy niemieckiej), to jednak większość wyodrębnionych projekcji metaforycznych znajduje swój w materiale wszystkich trzech języków. Wśród schematów wyobrazeniowych wyraźnie dominuje porównywanie strachu do człowieka lub do istoty żywej — są to modele metaforyczne (1), (2), (4) i (6): w języku polskim odnotowaliśmy ufundowane na nich 53 jednostki frazeologiczne (58%), w języku rosyjskim — 39 jednostek (36%), w języku niemieckim — 28 jednostek (47%). Daje to podstawę, aby twierdzić, że w języku polskim, w porównaniu z rosyjskim i niemieckim, ten model metaforyczny jest najbardziej rozpowszechniony.

Drugim co do zasobu jednostek nominacji w języku polskim jest model metaforyczny STRACH TO RZECZ — 10 jednostek (11%). W języku rosyjskim gradacja ta wygląda inaczej: STRACH TO CHOROBA — 19 jednostek (18%); STRACH TO ZABURZENIE NERWOWE — 19 jednostek (18%); STRACH TO CHŁÓD — 10 jednostek (9%);

STRACH TO RZECZ — 6 jednostek (6%). W języku niemieckim drugą pozycję co do frekwencji użycia zajmują modele metaforyczne: STRACH TO CHOROBA — 7 jednostek (12%), STRACH TO CHŁÓD — 6 jednostek (10%), STRACH TO RZECZ — 6 jednostek (10%). Poza tym w języku niemieckim zwraca na siebie uwagę większy, w porównaniu z językiem polskim i rosyjskim, stopień kulturowania metafory konceptualnej STRACH TO ZABURZENIE ŻOŁĄDKOWE — 4 jednostki (7%).

Pozostałe modele metaforyczne (w celu konceptualizacji strachu zastosowują one pojęcia abstrakcyjne lub substancje niepoliczalne) mają charakter bardzo nieregularny, a w przypadku takich schematów, jak STRACH TO ZIARNO czy STRACH TO ZAGŁĘBIENIE — wręcz okazjonalny.

Charakterystyki strachu także mają różne predyspozycje do nominacji figuratywnej. Wskazuje na to ranking charakterystyk ze względu na liczbę idiomów, w których występuje metaforyczny sposób ich nominacji:

	JĘZYK POLSKI	JĘZYK ROSYJSKI	JĘZYK NIEMIECKI
STOPIEŃ	34 (37%)	62 (58%)	34 (58%)
STADIUM	33 (36%)	23 (21%)	11 (18%)
ODDZIAŁYWANIE	15 (16%)	13 (12%)	8 (14%)
KAUZACJA	10 (11%)	9 (9%)	6 (10%)

STOPIEŃ

Nominacja stopnia strachu stanowi potrzebę aktualizacji metafory kognitywnej w przypadku większości projekcji konceptualnych. Najbardziej aktywnie w tym celu używane są metafory konceptualne: STRACH TO WRÓG/RYWAL/INTRUZ; STRACH TO CHŁÓD; STRACH TO CHOROBA oraz STRACH TO ZABURZENIE NERWOWE. Dla niektórych modeli metaforycznych (np. STRACH TO CHŁÓD, STRACH TO CHOROBA, STRACH TO SIŁA NADPRZYRODZONA, STRACH TO POSIŁEK i in. w języku polskim) nominacja stopnia stanowi jedyną funkcję językową, więc można twierdzić o specjalizacji tych modeli metaforycznych, polegającej na reprezentacji semantyki stopnia (sugeruje to również A. Karaś — 2003, 33).

Poza tym znaczenie wysokiego stopnia strachu zakodowane jest w treści wielu wyrażen frazeologicznych, zawierających charakterystykę *STADIUM*. Np.: *strach ogarnia kogoś*, *strach łapie kogoś*, *mieć strach w sercu*, *strach panuje nad kimś*, *lęk panoszy się gdzieś*, *lęk włada kimś*, *lęk trawi kogoś* i in., a także wyrażen przymiotnikowo-rzeczownikowych, których nie uwzględniliśmy w tabeli: *сильный страх*, *легкий страх*, *испуг (отделался легким испугом)*, *дикий страх*, *смертельный страх*, *непреодолимый страх*, *безумный страх* i in.

Zasługuje na uwagę też fakt, że w rozpatrywanych językach występuje także odwrotny proces — wykorzystanie znaczenia w celu konceptualizacji stopnia, por. niemieckie wyrażenia:

furchtbar nett

sich furchtbar blamieren

sie interessieren uns nicht so furchtbar

STADIUM

Ta charakterystyka strachu jest realizowana za pomocą dziesięciu modeli kognitywnych, z tym, że wśród nich wyraźnie dominuje model STRACH TO OSOBA/ISTOTA ŻYWA. Tylko STADIUM stanowi rodzaj nominacji przysługujący niektórym modelom metaforycznym: STRACH TO ZWIERZCHNIK/WŁADCA; STRACH TO SUBSTANCJA LOTNA; STRACH TO MAKIAŻ; STRACH TO ORGANIZM; STRACH TO ZAGŁĘBIENIE i in.

W treści wyrażen frazeologicznych realizowane są trzy znaczenia tej charakterystyki: a) inchoatywne — ‘początek stanu’, np.: **strach bierze kogoś**, *страх нападает на кого-л.*, **die Ängste kommen**; b) kontynuacyjne — ‘trwanie stanu’. np.: **mieć strach w sercu**, *гонимый страхом*, **Angst beherrscht**; c) ingresywne — ‘zakończenie stanu’, np.: **strach ucieka**, *страх исчез*.

ODDZIAŁYWANIE

W zakresie semantyki oddziaływania najczęściej kultywowana jest metafora konceptualna STRACH TO WRÓG/RYWAL/INTRUZ zawierająca w sobie ideę walki. W wyrażeniach językowych ufundowanych na tym rodzaju konceptualizacji strachu zwykle występuje obraz człowieka, dążącego do kontroli nad własnym stanem emocjonalnym, por.: **uśpić strach**, **uspokajać obawę**, **walczyć ze strachem**, **pokonać strach/lęk**, **przewyciężyć strach**, **przemóc strach/lęk**, **poddać się panice**, **wygnąć strach**, **uwolnić się od niepokoju**, **wyzwolić się od strachu**, **usuwać obawę**, **pozbyć się strachu**, **wyzbyć się strachu**. Wyrażenie nie znać strachu oznaczać wrodzoną lub wyćwiczoną przez człowieka odporność na strach. Wyrażenie ulegać panice, odwrotnie, wskazuje na brak takiej odporności.

KAUZACJA

Kauzacja występuje w znaczeniu ‘powodowanie strachu’. Zwykle ta charakterystyka jest wyrażana przy aktualizacji metafory konceptualnej STRACH TO RZECZ, a także metafory STRACH TO OSOBA/ISTOTA ŻYWA.

Nominacja dwóch charakterystyk — SYMPTOM oraz DOŚWIADCZENIE — nie realizuje się metaforycznie, ponieważ zarówno symptomy, jak i doświadczenia wchodzą w relację naturalnej zbieżności ze stanem strachu — strachu powodują lub są przez niego powodowane. Stanowią one poza tym kategorie semantyczne, najczęściej wskazujące na sytuacje fizyczne lub psychiczne, percypowane za pomocą tzw. pierwszego systemu sygnałowego, czyli systemu sensorycznego — dlatego w tym zakresie semantyki strachu występuje eksplikacyjny typ nominacji.

Na podstawie badania językowej konceptualizacji strachu stwierdziliśmy, że istnieje zależność między typem modelu metaforycznego a rangą przysługującą w strukturze propozycjonalnej znaczeniu, którego nominacja stanowi potrzebę aktualizacji danego modelu metaforycznego. Z jednej strony, metafory konceptualne są przyporządkowane określonym charakterystykom konceptu bazowego, stanowiącym swego rodzaju „obrazy motywacyjne” (мотивирующие образы), o których piszą V. J. Apresjan/J. D. Apresjan (1993, 30), np. w języku polskim metafora STRACH TO CHŁÓD przyporządkowana jest charakterystyce STUPIEŃ, metafora STRACH TO ZWIERZCHNIK/WŁADCA — charakterystyce STADIUM itd. Z drugiej zaś strony, różne charakterystyki konceptu bazowego mają odmienne predyspozycje do zastosowania określonych metafor konceptualnych, por. w języku polskim:

Model kognitywny	Charakterystyka strachu
STRACH TO RZECZ	KAUZACJA
STRACH TO WRÓG/RYWAL/INTRUZ	ODDZIAŁYWANIE
STRACH TO OSOBA/ISTOTA ŻYWA	STADIUM
STRACH TO WRÓG/RYWAL/INTRUZ STRACH TO OSOBA/ISTOTA ŻYWA STRACH TO CHŁÓD STRACH TO CHOROBA STRACH TO SIŁA NADPRZYRODZONA	STOPIEŃ

Przyporządkowanie modeli metaforycznych określonym charakterystykom kategorii bazowej (predykatom wyższego rzędu) w pewnym stopniu pokonuje semantyczną nierozstrzygalny charakter większości stosowanych przez kognitywistów eksplikacji metafor konceptualnych. Przy tym ujęciu, które zaproponowaliśmy w niniejszej pracy, projekcje metaforyczne otrzymują funkcjonalną perspektywę — są interpretowane w świetle potrzeb nominacji, które zaspokajają.